

Науме РАДИЧЕСКИ

ВОЈДАН ЧЕРНОДРИНСКИ – СО БИТОТ И СО НАЦИОНАЛНО-РЕВОЛУЦИОНЕРНОТО ДВИЖЕЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД

Во периодот на национално-револуционерното движење, коешто започна засилено да се развива при крајот на XIX век и, посебно, во периодот на Илинденското востание, како централен и најзначаен настан не само во овој период, туку и во поновата историја на македонскиот народ воопшто, доаѓа до позабрзан развој и на планот на литературата и културата во Македонија. Револуционерното и национално-културното будење, всушност беа еден единствен и неразделен процес. За тоа, колку беа меѓусебно проникнати и национално-револуционерното движење и литературата и културата на Македонците во тоа време, не зборуваат доволно ниту историските извори, ниту темите од национално-револуционерните борби во делата на македонските автори. Во прашање е не само настанувањето на литературните дела, туку и нивниот сестран ангажман во негова полза.

Согласно со значајноста на револуционерниот период од историјата на македонскиот народ, во ова време се јавија и литературни творци кои создаваат како активни дејци во контекстот на националното движење. Со тоа, тие автори се вистински продолжувачи на големите македонски преродбеници, на браќата Миладиновци, на Прличев и на Пулевски. Секогаш на релација меѓу литературата и револуционерната дејност, меѓу татковината и емиграцијата, меѓу мајчиниот јазик и јазикот на културната средина во која живеат, тие се изградуваат и се реализираат меѓу татковинските чувства и притисоците за однародување. Повеќето од нив на уметнички план и не се реализираа до тоа ниво до коешто стигаа нивните потенцијални можности, а нивните какви - такви резултати се потиснувани, скривани и уништувани до ден денес. Сепак, тие се неразделен дел од македонската литературна и културна развојност, неразделен дел од македонската литература пошироко, неразделен дел од сеопштото битисување на македонскиот народ. Еден од тие литературни творци и национални дејци чиешто дело е поместено во ненарушливиот континуитет на националното и на литературното минато на македонскиот народ, односно најзначајниот писател во епохата на македонското револуционерно

движење, бездруго, е Војдан Чернодрински. И денес, скоро педесет години по неговата смрт, неговото дело не само што е неизместливо од пиедесталот што го зазеде за време на своето настанување, туку е и сè уште високо вреднувано и живо. Неговото најзначајно остварување (*Македонска крвава свадба*) сè уште често се поставува на театарските сцени, а него како автор и како револуционерен деец, и покрај повеќето студии за него, сè уште го дооткриваме.

Војдан Чернодрински (1875 – 1951) не е само еден од најзначајните претставници на македонската литература од крајот на XIX и првата половина на XX век, туку и еден од водечките протагонисти на македонската национална мисла во тоа време. За него примарно се пишува како за театарски деец и како за драмски писател. Мошне помалку и најчесто во контекстот на неговите претходно спомнати преокупации, да не речам постапно, се пишува и за неговата национално - револуционерна дејност. А сите тие сфери - и театарската и драмската дејност, и национално - револуционерната актива кај него се така неразделно проникнати што не би можеле да суштествуваат такви какви што се, надвор од заедничкиот контекст. Не заборавајќи ги ни иницијалните драмско - сценски обиди на Џинот, на Чернодрински, со полно право му го даваме епитетот на основоположник на македонската драмска литература и на македонскиот театар. Во својата творечка дејност тој тргна како водечки член на кружокот *Македонски зговор*, кој поради возраста на членовите (средношколци) на национално - револуционерен план дејствуваше токму преку културната, преку театарската дејност. Произлезен од селска средина, пак, како творец уште во своите рани драмски текстови тој поаѓаше првенствено од фолклорното искуство и од битот на македонскиот народ, од неговата усна реч, од неговата обичајна секојдневност. Затоа неговата литературна и театарска дејност оствари најширока комуникација со широките народни маси. Од друга страна, пак, тој не ја пропушта ни можноста на уметнички план да проговори за општествено-политичката и социјално-економската состојба во која што се наоѓаше македонскиот народ. Меѓу тие две релации, кои, всушност, се меѓусебно креативно проникнати и неразделни, кога повеќе, кога помалку успешно, можеме да речеме дека Чернодрински го

создаде целиот свој за тоа време и за тие околности не мал литературен, се разбира, пред сè драмски опус.

Погорните сознанија ги потврдуваат не само фактите за учеството на Чернодрински во Движењето сè од младешките години, туку ги потврдува и едно само фрагментирано свртување кон неговите литературни остварувања. Имено, со своите први драмски творби тој се јави уште во 1894 година. Тогаш сè уште беше во гимназиските клупи, а тоа е периодот на неговото формирање и како личност и како автор. Тоа е и време кога им беше близок на членовите на Младата македонска книжевна дружина и на нивната публикација *Лоза*. Самиот тој, пак, истата (или следната) година го формира аматерско-театарскиот кружок (Македонски зговор), кој беше составен главно од ученици. Во следните неколку години творечка работа, поконкретно до 1897 година, Чернодрински ќе ги создаде од денешен и пред сè од естетски аспект можеби не толку забележливите драмски остварувања на македонски јазик и од актуелниот живот на македонскиот народ. Тоа е едночинката *Дрвари*, (која подоцна, преработена и проширена, ја сретнуваме под наслов *Зло за зло*), потоа уште едена едночинка - *Мајстџори*, расказот *Азбиш* и драмата *Македонска емиграција*. Тоа се најзабележителни резултати на неговата прва фаза, иако и авторот и неговите проучувачи сведочат за постоењето уште и на некои други скици и проекти. Но, она што сакаме да го кажеме е во фактите дека во сите овие творби главните јунаци, а скоро и сите протагонисти, се разбира, покрај нивните поробувачи, се - Македонци. Тоа се секогаш поединци зад кои се подразбира народот. Дејството на текстовите е лоцирано или во самата Македонија (најчесто тоа е родниот крај на авторот) или во круговите на македонските емигранти (главно во Софија). Понатаму, си - од постапките па до говорот, е во духот на традицијата на човекот од Западна Македонија, па дури и имањата на личностите. Психосоцијалниот профил на овој човек е проникнат со смисла за реализам, како и со ретко креативно мајсторство. Создавајќи во служба на револуционерното движење, Чернодрински и своите јунаци редовно ги преобразува. Неговите *Дрвари* и неговите *Мајстџори* стануваат револуционери. Тој и таков беше Чернодрински во средината на последната

деченија од XIX век. Колку е оваа втора компонента на неговото дело во ист тек со дејноста на ВМРО во тие години, е одамна позната и во врска со тоа, ми се чини, не се потребни посебни коментари.

Во уч. 1897/98 година Чернодрински работи како учител во битолското село Могила, а потоа следи неговиот неколкугодишен престој на студии во Австрија и Швајцарија. По враќањето, пак, го имаме неговото најпознато драмско остварување, неговиот творечки апогеј, прочуената „Македонска крвава свадба“ (1900). Тоа е неговата втора, веќе зрела, и најуспешна творечка фаза. Дека овде пак го имаме комплетен, жив, човекот од неговиот крај, од просторот меѓу Струга и Дебар, но дека се одразени и состојбите на македонскиот народ, воопшто неговите страдања и неговата подготвеност за отпор, кога станува збор за *Македонска крвава свадба* е општоприфатливо. Општоприфатливи се и другите, литературни и сценски вредности на ова дело. Фолклорно - битовите особености на *Македонска крвава свадба* во содржината, во интонациите и во јазикот на протагонистите, се неразделно инкорпорирани, слеани со целта, со високо истакнатото слободољубие, со пораката за помасовно народно востанување против поробувачот.

Веројатно големиот успех што го постигна со *Македонска крвава свадба*, го поттикна Чернодрински кон нови остварувања, па за брзо време, само во неколкуте следни години, до 1904-та настануваат драмите: *Од џлаџија си патииме*, *Роботи и аџаџија*, *Зло за зло* и едночинката во стихови *Срешиџа*, посветена на Гоце Делчев. Тоа е неговата трета и најплодна творечка, пред сè драматуршка фаза. Авторот сега можеби ако не уште неуспешно, тогаш барем, покрај талентот, уште и со многу искуство, „истражува“ во просторите на современите македонски состојби. Создавајќи и брзо и со леснотија, во секој од овие текстови длабоко и аналитички проникнува во животот на македонските народни низини. Целите, пораките на неговите текстови се константно ангажирани во духот на национално - револуционерното движење. Некогаш дури и по цена на позабележливо спуштање на уметничката страна на делото, како што се мисли во врска со едночинката *Срешиџа*. За Чернодрински на преден план секогаш е борбата колку на македонските револуционери, толку, па дури и повеќе, отпорот што го дава македонскиот народ, ако не и секој Македонец поединечно. Веќе насловите на драмите како што се: *Зло за зло* или *Роботи и аџаџија*, асоцираат

на одредени односи, односно повикуваат на јасно подразбирливи промени. Стихуваната едночинка *Срешиџа*, пак, во својата ајдучко-комитска опстановка, целата е во тој пламен и најубедливо ги искажува токму националните и идејните позиции на Чернодрински. Спротивно на неа, пак, драмата *Од џлаџиџа си џаџиџе* го открива авторот и како драматург кој зафаќа и во доменот на националниот и во доменот на секојдневниот живот. Битовите елементи се затоа во неа најизразени. Сосема логично, исто така, фолклорот, пред сè народната песна, најмногу влијаеле во создавањето на стиховите од *Срешиџа*.

Раните текстови на Чернодрински беа изведувани од групата *Македонски зџовор*, а подоцнежните ги изведува исто така од него формираниот театар *Скрб и уџеџа* (1901). Неговите драми и изведби ќе вршат забележително, дури и пресудно влијание врз македонската емиграција во Софија, како и при гостувањата на театарот низ Бугарија, Македонија и Србија. Но, во втората половина на првата деценија од XX век Чернодрински е веќе помалку плоден и помалку активен како театарски деец. Тоа не само што значи дека како творец тој беше најплоден во младите години, туку и дека неговата драматуршко-театарска дејност го следи одот на македонското револуционерно движење, а во некои периоди врз неа се одразуваа и општествено-политичките состојби во Бугарија.

В. Чернодрински е најбележитиот македонски писател од илинденскиот период. Целиот живот тој го посвети за доброто на македонскиот народ, па сепак, своите драмски и поетски остварувања, наместо на својот мајчин јазик, подоцна, во периодот меѓу двете светски војни, мораше да ги пишува на бугарски јазик. Неговите последни текстови на македонски јазик се веројатно едночинките *На нова џодина* и *Крај рекаџа*, создадени некаде при крајот на Првата светска војна, односно на самиот почеток од меѓувоенниот период (1921), во времето кога се одржуваше париската мировна конференција и кога имаше некакво затишје по и пред бура. И двата текста се во фолклорно-битовите сфери од животот во родниот крај на авторот. Тоа се должи најверојатно на неговата резигнација од неповолниот развој на историските настани.

По ова веќе доаѓаат други времиња и други околности, во кои напорите на Чернодрински за задржување на македонскиот јазик во неговите дела ќе бидат попусти. Во годините што следат, во најстрашните периоди за македонската емиграција во Бугарија, како и за македонскиот народ воопшто, настануваат неговите драмски остварувања кои се изведувани и објавувани на бугарски јазик. Тоа се драмите *Слав Драгоиќа*, *Цар Пир*, *Духот на слободата* и *Буриите крај Вардар*. Но, присилното прифаќање на бугарскиот јазик за авторот не значи и целосно одделување од својата татковина и од својот народ. Веројатно приморан да објавува на бугарски јазик, па дури и да се декларира како припадник на бугарската нација, сепак, неговите драми од овој период се во тематска врска со историското минато на македонскиот народ. Кога се зборува за драмските остварувања на Чернодрински пишувани на бугарски јазик, не треба да се испушти од предвид констатацијата, која е веќе утврдена во нашата литературна наука, за, сепак, помалите уметнички вредности на овие во споредба со претходните творби на авторот, односно за пониска творечка оствареност на Чернодрински како драмски автор во времето на 20-тите години.

Познат и реализиран како драмски автор Чернодрински ѝ се посветил и на поезијата, посебно на почетокот и при крајот од неговиот творечки и животен пат. Пред крајот на животот, своите поетски текстови тој ги средува во две стихозбирки на бугарски јазик кои се останати во ракопис. Првата (*Сирмежи*, *тешлила и коинежи*) содржи 79 песни, пишувани во текот на скоро целиот негов живот, на патриотски, социјални и интимни мотиви, а втората (*Песни*) содржи стихови пишувани во годините на Првата светска војна. Како и при создавањето на некои драмски творби, особено пиесата во стихови *Срешиќа*, така и во неговите песни создадени во времето на Илинденското востание, а објавувани многу подоцна, како што е песната „Проколнатата Јана и Стојан“, забележлива е блискоста со епската традиција во македонската народна поезија.

Делото на Чернодрински, а особено неговите најпознати драмски остварувања, и секако најмногу *Македонска крвава свадба*, уште во времето на нивното настанување и претставување им беа познати на широките народни маси во Македонија, како и меѓу македонската емиграција ширум соседните и другите земји. Неговото творештво не само што и е познато и на

младата македонска литературна наука, развиена во повоениот период, туку истата со посебен пиетет се зафаќа и со неговото сестрано проучување.

И покрај тоа што учеше од европскиот театар и од театарот на бугарската културна средина, Чернодрински веројатно и емоционално, но и свесно се определи и знаеше дека само со свртување кон пулсот на македонските народни маси ќе даде не само најголем театарски, туку и најголем национален придонес. Затоа, во неговото литературно дело, како и во неговата театарска, културна и револуционерна дејност, се изразија не само неговите литературни, неговите драматуршки, туку и неговите национални и револуционерни погледи. Во неговото дело квалитетно се прекршуваат и од него зрачат основните ставови на револуционерното освестување и на подготовките на востанување на македонскиот народ. Како и Крсте Мисирков, Чернодрински е еден од нашите револуционерни и културни дејци кои сметаа дека тежиштето на македонското осамостојување треба да биде не само на револуционерно поле, туку и (или првенствено) на полето на сеопштиот културен развој на македонскиот народ. И најверојатно е дека токму на таа дејност и на таа идеја, тој ѝ го посвети и целото свое дело и целиот свој живот.

Сфаќајќи го театарот како „училиште за народот“, Чернодрински бездруго и мислел и настојувал неговиот театар да го подучува народот, културно да го издигнува и национално да го освестува. Кога на ова ќе се додадат уште и јазикот на неговиот Театар, па темите, личностите и дејствата, дури тогаш ќе може најцелосно да се види улогата на Чернодрински во македонското национално - револуционерно движење и целосно да се вреднува неговото драмско и театарско дело од сите аспекти. Создавано низ тековниот активитет и актуалитет на македонското национално движење, секогаш (освен ако за тоа немало посебни причини) на македонски јазик и секогаш во духот и со битот на македонскиот народ, делото на Чернодрински не може ниту да се замисли, а не пак да се вреднува надвор од нив. Така и само така Чернодрински и останува во нашите најсвети страници од минатото и како писател и како револуционер. Тие две димензии кај него се до тој степен меѓусебно проникнати што не можат ниту да се замислат една без друга.